

Владислав Пузовић

Православни богословски факултет
Универзитет у Београду

Канонски спорови у Московској патријаршији 20-их и 30-их година XX века као изазов за савремену руску црквену историографију

Сажељак: Циљ овога рада јесте да у основним цртама прикаже резултате савремене руске црквене историографије у истраживању компликоване проблематике канонских спорова, који су вођени у Московској патријаршији током 20-их и 30-их година XX века, између заменика мјестобљуститеља московског патријаршког трона митрополита Сергија (Страгородског) (доцнијег патријарха) и низа архијереја који су у руској црквеној историографији названи „десном црквеном опозицијом“. Актуелност ове теме посебно је наглашена у првој деценији XXI века, односно у периоду после канонизације руских новомученика и исповедника (2000. године), међу којима је било много противника црквене политике митрополита Сергија. У раду се посебно анализирају најновија истраживања чији је главни резултат свеобухватно сагледавање улоге мјестобљуститеља московског патријаршког трона митрополита свештеномученика Петра (Пољанског), чији је подвиг одржао јединство руског епископата у трагичном времену.

Кључне речи: руска црквена историографија, митрополит Сергије (Страгородски), десна црквена опозиција, митрополит Петар (Пољански), јединство Цркве.

Увод

Један од најтежих периода у историји Руске помесне цркве био је период 20-их и 30-их година XX века. Било је то време комунистичког прогона Цркве који је по својим размерама и систематичности превазилазио све дотадашње у црквеној историји. Истовремено, тек обновљена патријаршија нашла се на удару бројних унутрашњих сукоба и подела. Самопроглашене аутокефалије, самозване више црквене управе, паракрквене групације бројале су се десетинама. Већина је била последица државне политике која је намерно провоцирала расколе.

Ипак, из тог мноштва спорова, према својим историјским и еклисиолошким карактеристикама, издваја се спор између заменика мјестобљуститеља московског патријаршког трона митрополита Сергија

(Страгородског) и групе истакнутих архијереја, у руској црквеној историографији познатих под називом „конзервативна (десна) црквена опозиција“ (*йравая церковная оййозиция*).¹ За разлику од украјинских аутокефалиста, обновљеничких (живоцрковничких) шизматика, григоријевских узурпатора црквене власти, чија је расколничка делатност била руковођена националистичким, политичким или властољубивим мотивима, представници црквене опозиције митрополиту Сергију руководили су се мотивом исповедништва и мучеништва за истину Цркве, виђену на њихов начин. Управо је различито виђење истине Цркве, у околностима без преседана у хришћанској историји, било главна тачка спора између митрополита Сергија, који је крајем 20-их и почетком 30-их година XX века фактички возглављивао Московску патријаршију као заменик мјестобљуститеља, и групе истакнутих архијереја на челу са митрополитима казањским Кирилом (Смирновом), јарославским Агатангелом (Преображењским), одеским Јосифом (Петровичем) и другим.

Повод за спор је била позната *Декларација* митрополита Сергија, објављена 29. јула 1927. године,² којом је покушано компромисно регулисање односа са богоборачким режимом.³ У вишегодишњем спору који је уследио, отворена су бројна еклисиолошка, канонска, етичка, политичка питања. У средишту се налазило питање опстанка Цркве у условима тоталног прогона. Да ли ићи на компромис са комунистичким режимом или кренути путем исповедништва и мучеништва? Ако се иде на компромис, где су његове границе? Да ли уопште инсистирати на опстанку спољашње црквене организације или не? Да ли инсистирати на опстанку централне патријаршијске црквене власти (што је подразумевало компромис са режимом, из кога је неминовно произилазила контрола над Црквом) или кренути путем привремене самосталности на епархијском нивоу? Ова и бројна друга питања радикално су поделила руске архијереје.

1 Поред овог назива, у руској црквеној историографији се за противнике црквене политике митрополита Сергија срећу и следећи: „непомињући“ (*нейоминајуци*), „Истинска православна црква“ (*Исйинно Православная Церковь*), „Катакомбна Црква“ (*Кайакомбная Церковь*). Детаљну анализу ових појмова видети код: Мазырин А. *Высшие иерархи о йремстойве власйи в Русской Православной Церкви в 1920-х – 1930-х йодах*, Москва 2006, 19-23.

2 Текст *Декларације* се налази у: Государственный архив Российской Федерации (ГА РФ), Ф. 5919, Оп. 1, Д. 1, Л. 14-16.

3 *Декларација* је била „цена“, коју је митрополит Сергије морао да плати да би добио дозволу за легализацију црквених институција Московске патријаршије. У документу митрополит Сергије, у име Московске патријаршије, изражава пуну лојалност комунистичком режиму. Да ли је изражавање лојалности прешло дозвољене границе, односно постало изражавање солидарности и сагласности са богоборачким режимом, уз губљење унутрашње црквене слободе, јесте питање у вези са којим се и даље води полемика у Русији.

Други ниво питања тицао се каноничности власти и обима овлашћења заменика мјестобљуститеља московског патријарашког трона митрополита Сергија. Питање законитости или незаконитости власти митрополита Сергија, директно је у вези са системом прејемства патријарашке власти који је у Московској патријаршији, услед ванредних околности, успостављен одлуком сабора 1918. године.⁴ Систем личних завештања, на основу којих су постављани мјестобљуститељи (а касније и заменици мјестобљуститеља), без преседана у историји Цркве и директно супротстављен канонима (23. правило Антиохијског сабора), био је израз жеље да се у ванредним историјским околностима, у којима није било могуће на законит начин изабрати патријарха, сачува централна патријарашка институција.⁵ Са друге стране, постављало се питање обима канонских овлашћења мјестобљуститеља односно његовог заменика. Ово се посебно односило на митрополита Сергија, као заменика мјестобљуститеља, у контексту овлашћења за објављивање *Декларације* као стратешког документа који је одређивао даљи правац црквене политике у односу на совјетске власти.

Исход спора, који се крајем 20-их и почетком 30-их година ХХ века водио између митрополита Сергија и представника „десне опозиције“ у вези са горенаведеним питањима, одлучивао је о правцу којим ће кренути Московска патријаршија у деценијама комунистичке владавине у Русији. Избор митрополита Сергија за патријарха московског, ратне 1943. године, означио је коначну превагу његовог становишта које је у послератним деценијама постало официјелно у Московској патријаршији.

Ипак, контроверзе су остале. Делатност митрополита Сергија, у годинама после објављивања *Декларације*, била је обележена жестоким обрачуном са неистомишљеницима, кроз бројне забране свештено-

4 Предвиђајући да у наредном периоду неће бити могуће сазивање Сабора ради избора патријарха, архијереји на Помесном сабору 1917/1918 су донели одлуку, по којој су актуелном патријарху Тихону дата овлашћења да изабере три кандидата, од којих би један, у случају спречености патријарха да обавља своју дужност (хапшење, смрт...), преузео руковођење Руском Црквом као мјестобљуститељ московског патријарашког трона. О овоме детаљније: Мазырин А. Поместный Собор 1917-1918 гг. и вопрос о преемстве патриаршей власти в последующий период (до 1945 г.), *Вестник Православной Свято-Тихоновской Гуманитарной университетской (ПСТГУ)*, 4:29 (Москва 2008) 35-51.

5 Оваква изнуђена неканонска ситуација допринела је да се крајем 1926. године, после хапшења мјестобљуститеља митрополита Петра (Пољанског) и његовог заменика митрополита Сергија, појави десетак потенцијалних кандидата за ове позиције. Овакву ситуацију Џон Мајендорф је са правом назвао „хаосом у замјеститељству“. – И. Мейендорф *Поговор* књиге: Регельсон Л. *Трагедия Русской Церкви 1917-1945*, Париж 1977, 621.

дејства и стављање на црквени суд уз оптужбе за расколничку делатност. Са друге стране, опозиција је одговарала објављивањем одвајања од митрополита Сергија као узурпатора црквене власти и издајника Цркве. У појединим случајевима објављивана је безблагодатност свештенодејстава противника.⁶

Овај трагични период у историји Руске помесне цркве оставио је отвореним бројна питања. Каква је била природа односа између митрополита Сергија и бољшевичког режима? Да ли су црквене казне које је заменик мјестобљуститеља масовно примењивао против неистомишљеника, имале канонског основа? Да ли су представници црквене опозиције деловали расколнички? У којој мери је аргументација страна у спору била еклесиолошки и канонски заснована? Сва ова питања су представљала и још увек представљају велики изазов за црквену историографију, али и за друге богословске научне области, првенствено канонско право. Изазов за савремену руску црквену историографију је утолико већи, ако се има на уму вишедеценијска званична верзија Московске патријаршије према којој је митрополит Сергије био канонски предстојатељ Руске цркве, а његови неистомишљеници (у том броју и поједини истакнути архијереји који су пострадали крајем 30-их година XX века) нарушитељи канонског поретка и коначно расколници.

Историографски аспект проблема

А. Комунистички период

У совјетском периоду у Русији је било изузетно отежано озбиљно бављење било којом богословском научном облашћу.⁷ То се посебно односи на „шкакљиве теме“ из руске црквене историје комунистичког периода. У том контексту посматрано, објективно историјско-канонско истраживање проблема односа између митрополита Сергија и „десне опозиције“ суочавало се са значајним препрекама: са једне стране,

6 У зборнику *Дело митрополиита Сергия*, који се налази у Државном архиву Руске Федерације, сачувани су документи у којима Митрополит Сергије изриче казне непослушним архијерејима, као и акти којима представници „десне црквене опозиције“ објављују одвајање (*отложение*) од заменика мјестобљуститеља: *Указ митрополиита Сергия Петроградской епархии от 17. января 1928 г. – заирежение ей. Димитрия и Сергия нарвской*, ГА РФ, Ф. 5919, ОП. 1, Д. 1, Л. 11706 – 11806; *Формула отложения Петроградцев. 14-16. дек. 1927. г.* Исто, Л. 10506; *Отложение Ярославских архиепископов, 6. февраля 1928. года*, Исто, 10606 – 10706.

7 Највећи део богословских радова (у том броју и радова из Историје Цркве) објављиван је у званичном гласилу Московске патријаршије *Журнал Московской Патриархии*, који је био строго цензуриран.

строга совјетска цензура и немогућност приступа архивској грађи, а са друге, цензура у официјелној Московској патријаршији која је код црквених историчара рађала самоцензуру која, опет, није дозвољавала излазак из званичне верзије овог проблема.

Делатност митрополита Сергија и сукоб са опозицијом у Московској патријаршији изазвао је мноштво писмених реакција у црквеним круговима током 30-их година XX века. Ти радови, свакако, не могу бити оцењени као научни и академски, али представљају изузетан извор за проучавање проблема и садрже мноштво историјског и канонског материјала.⁸

Радови који се могу окарактерисати као научни и академски појавили су се 60-их година XX века. То се првенствено односи на шестомно дело митрополита Мануила (Лемешевског) *Русские православны иерархи периода с 1893 по 1965 гг.* на коме је рађено више од деценије и које је завршено 1965. године, а објављено сукцесивно, крајем 70-их и почетком 80-их година у иностранству.⁹ Ово капитално дело, рађено у тешким историјским приликама, дало је изузетан историографски материјал везан за руски епископат 20-их и 30-их година XX века, у коме нису заобиђени ни противници црквене политике митрополита Сергија из редова „десне опозиције“. Ипак, оцена њихове делатности није излазила из клишеа званичне верзије Московске патријаршије.¹⁰

Истом линијом наставио је ученик митрополита Мануила, митрополит Јован (Сничев). У магистарској тези, одбрањеној 1966. године на Московској духовној академији,¹¹ студиозно се бавио историјским и канонским аспектом делатности црквене опозиције митрополиту Сергију. Био је то, до тада, најсвеобухватнији покушај давања историјске и канонске оцене овој теми који, наравно, није излазио из „задатих оквира“ према којима су представници „десне опозиције“ сматрани, како и сам наслов тезе каже, расколницима.

8 Значајан део ових радова налази се у зборнику *Дело митрополиита Сергия* (ГА РФ, Ф. 5919, Оп. 1, Д. 1). О настанку и значају овог зборника детаљније видети: Косик О. В. Сборник *Дело митрополиита Сергия* и участие в нем мученика Михаила (Новоселова), *Вестник ПСТГУ*, 2:31 (2009) 77-96.

9 Мануил (Лемешевский) митр. *Русские православны иерархи периода с 1893 по 1965 гг.*, 6т, Erlangen, 1979-1989.

10 Као пример, видети гледиште митрополита Мануила на делатност митрополита казањског Кирила (Смирнова). Исто, т. 4, 120.

11 Магистарска теза митрополита Јована објављена је тек 90-их година (више пута). Иоанн (Снычев) митр. *Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия – ирриорианский, ярославский, иосифлянский, викиорианский и другие, их особенности и история*, Самара 1997.

Значајан материјал за ову тему, уз потпуно опречне историјске и канонске оцене, налази се у књигама објављеним у оквиру полемике између црквених историчара и каноничара блиских Московској патријаршији, односно Руској заграничној Цркви. У овој полемици, вођеној у деценијама после Другог светског рата, учествовали су познати професор црквеног права Сергије Тројицки са једне и истакнути протојереји Заграничне цркве Михаило Пољски и Георгије Грабе (доцније епископ Григорије) са друге стране.¹² Премда се полемика првенствено тичала канонског статуса Заграничне цркве, као и канонског статуса црквених власти у Москви, ипак је једна од незаобилазних тема била и спор између митрополита Сергија и црквене опозиције у годинама после *Декларације*. Може се констатовати да је ова полемика искристалисала два екстремна опречна става, формирана у Московској патријаршији и Заграничној цркви, а који су преовладавали све до пада комунистичког система. Са једне стране, противници црквене политике митрополита Сергија из редова „десне опозиције“ сматрани су расколницима који су отпали од Цркве због непослушности према законитој црквеној власти,¹³ а са друге, сматрано је да је митрополит Сергије тај који је отпао од Цркве због јеретичких ставова који су допринели потчињавању Цркве безбожном режиму.¹⁴

Еклисиолошке консеквенце оваквих полемичких ставова су јасне: једна од страна у сукобу је ван Цркве. Трагичне последице оваквих ставова није потребно додатно коментарисати. Ретки су руски богослови (у СССР-у или заграничју) који су у периоду комунизма били у стању да се издигну изнад јурисдикционих конфликта и спор између митрополита Сергија и црквене опозиције сагледају у једном дубљем богословском контексту, заснованом на чврстој вери у јединство Цркве и јединство

12 Полемика је вођена по систему „књигом на књигу“: Пољски М. *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и заграницией*, Джорданвилль 1948; С. В. Троицкий *О несправде Карловацкојо раскола: разбор книги протои. М. Пољскојо „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и заграницией“*, Париз 1960; Г. Граббе *Правда о Русској Цркви на Родине и за рубжом: (По њоводу книги С. В. Троицкојо „О несправде Карловацкојо раскола“)*, Джорданвилль 1961.

13 „Не могу се сматрати исповедницима лица (представници „десне црквене опозиције“ - прим. аут.), која су пострадала за своја лажна убеђења – у конкретном случају за нарушавање апостолског завета о признавању богоустановљености власти (комунистичке у Русији - прим. аут.) и о повиновању њој, не због страха, већ због савести.“ - видети: С. В. Троицки *О несправде Карловацкојо раскола*, 44.

14 „Ми смо раније казали да је *Декларација* митрополита Сергија издаја саме суштине Цркве, да је она била данак апостасији и савезу са њеним служитељима. Зато она може бити оцењена као гора од сваке јереси.“ - видети: Г. Граббе *Правда о Русској Цркви*, 116.

Христове благодати. Управо такав став је заступао отац Џон Мајендорф: „Спор између митрополита Сергија и опозиције јесте спор унутар Цркве. Могуће је и потребно ставити под упитник исправност потеза неких архијереја Цркве, али друге Цркве, осим оне коју они возглављују, није било.“¹⁵ Овакав став, како је приметио отац Мајендорф, није могао задовољити „ни ригористе каноничности Московске патријаршије, ни нове донатисте, који маштају о „Цркви чистих“ и који искључују историјску реалност и одговорност за душе оних који су мали.“¹⁶

Б. Посткомунистички период

Пропаст комунистичког система у СССР-у отворила је нове перспективе за руску црквену историографију. Многе препреке, које су у комунистичком периоду чиниле готово немогућим озбиљно истраживање проблема канонских спорова између митрополита Сергија и „десне црквене опозиције“, сада су уклоњене. Постепено су отворани државни архиви (посебно су, за овај проблем, значајни архиви служби безбедности на централном и регионалном нивоу), као што је постепено нестајала цензура, али и аутоцензура у редовима руских црквених историчара.

Истовремено са слабљењем државног притиска на Цркву, у самој Московској патријаршији покренут је процес својеврсног преиспитивања дотадашњих официјелних ставова у вези са црквеном опозицијом митрополиту Сергију из 30-их година XX века. То је посебно било видљиво у процесу канонизације руских новомученика и исповедника који је трајао током 90-их година XX века. Међу потенцијалним светитељима, налазило се много противника црквене политике митрополита Сергија (наравно било је и доста његових присталица). То је представљало проблем канонске природе, о чему сведоче речи митрополита крутицког и коломенског Јувеналија, у извештају под насловом *О односу Цркве према њодвију мучеништва*, прочитаном на заседању Светог синода Московске патријаршије 25. марта 1991. године: „Одређену тешкоћу у припремном раду за канонизацију новомученика и нових исповедника уноси та околност, што је црквени живот 20-их и 30-их година био замрачен нередом и поделама. Грех раскола, по учењу светих отаца, не скида се ни крвљу мучеништва. Крајем 30-их година пострадали су и многи обновљенци, али је несумњиво да њихово постојање у расколу не

15 И. Мейендорф Поговор књиге: Л. Регельсон *Трагедия Русской Церкви*, 624.

16 Исто, 625.

дозвољава да се постави питање њиховог прослављања. Теже је решити питање о могућој канонизацији погинулих и пострадалих клирика и мирјана, који су у то време били у неким поделама и групама, које је очигледно немогуће квалификовати као несумњиви раскол.¹⁷

Неколико година касније, на заседању Светог синода Московске патријаршије, од 26. децембра 1995. године, митрополит Јувеналије, у извештају под насловом *Историјско-канонски кришеријуми у ишшању о канонизацији новомученика Руске Цркве у вези са црквеним поделама XX века*, истиче: „Дајући оцену расколима и поделама, пониклим у нашој Цркви у 20-им годинама, немогуће је, наравно, ставити у исти ред обновљеничку шизму, са једне стране, и „десну опозицију“ са друге... У деловањима „десних“ опозиционара, често називаних „непомињућим“, немогуће је наћи отворено злонамерне, искључиво личне, издајничке мотиве. Као по правилу, њихова делатност била је условљена бригом о добру Цркве, схваћеном на њихов начин.“¹⁸

Као резултат десетогодишњег рада Комисије за канонизацију руских новомученика и исповедника, на јубиларном Архијерејском сабору Московске патријаршије 2000. године канонизован је низ пострадалих архијереја, свештеника и мирјана, од којих је значајан број био против црквене политике митрополита Сергија.¹⁹

Паралелно са процесом канонизације, текао је и процес научно-истраживачког рада у вези са овим питањем. Спољашње позитивне околности, поменуте на почетку овог одељка (отварање архива и прекид цензуре), дале су добар импулс за темељно, на историјским фактима засновано, бављење овом темом. Са правом се може констатовати да је то био велики изазов за руску црквену историографију. Требало је суочити се са мноштвом необрађеног архивског материјала, изборити се са ранијим „официјелним верзијама“ и другим предрасудама, дати

17 Митр. Ювеналиј (Поярков), *Об отношении Церкви к подвигу мученичества*, у: *Канонизация святых в XX веке*, Москва 1999, 123-124.

18 Исто, 174, 178.

19 Од истакнутих архијереја који се могу сврстати у „десну црквену опозицију“, а који су канонизовани 2000. године, наводимо следеће: митрополити – казански Кирил (Смирнов), јарославски Агатангел (Преображењски), архиепископи – углички Серафим (Самојлович), пермски Варлаам (Рјашенцев), епископи – шадрински Виктор (Островидов), гдовски Димитрије (Љубимов), копорски Сергије (Дружин), уразовски Алексије (Буј), стародубски Дамаскин (Цедрик), ростовски Јевгеније (Кобранов). Важно је нагласити да је на истом Сабору канонизован и значајан број архијереја, свештеника и мирјана присталица црквене политике митрополита Сергија, а који су, такође, пострадали у комунистичким прогонима крајем 30-их година XX века.

што је могуће јаснију историјску и канонску оцену догађаја, а све то имајући на уму чињеницу да је руско богословље (у том реду и црквеноисторијска наука), у самој Русији, после деценија присилне стагнације, било на новом почетку.

Као један од почетних импулса за нов приступ проблему канонских спорова унутар Московске патријаршије 20-их и 30-их година ХХ века, послужио је зборник докумената из тог периода који је још током деценија комунистичке владавине прикупио Михаил Губоњин, а који је са опширним критичким апаратом објављен у Москви 1994. године.²⁰ Може се са правом констатовати да је то до сада најпотпунија збирка објављених докумената у Русији из овог периода. Оно што овај зборник разликује од већине претходних збирки докумената јесте равномерна заступљеност докумената, у којима су изнети ставови за и против црквене политике заменика мјестобљуститеља. Кроз ову збирку су у научну јавност, по први пут, доспели многи документи у којима су представници „десне опозиције“ износили аргументацију против црквене политике и канонске позиције митрополита Сергија.

Издавање Губоњиновог зборника било је праћено, током 90-их година ХХ века, низом научних студија у којима је изложен нов приступ проблематици. Од значајнијих, потребно је истаћи радове протојереја Владислава Ципина и игумана Дамаскина (Орловског).²¹

Ипак, чини се да су одлучујући корак, који је црквеноисторијска и канонска истраживања у вези са овим питањем подигао на суштински нов научни ниво, предузели сарадници Одељења за новију историју Руске цркве Православног Светотихоновог универзитета у Москви. Може се са правом констатовати да је главна мисија ове младе високошколске установе (Православни Светотихоновски универзитет је основан 1992. године) управо у расветљавању трагичне епохе између два светска рата, у историји Руске помесне цркве. Поред издавања Губоњиновог капиталног зборника докумената, ова установа се бави и прикупљањем података о страдалим архијерејима, свештеницима и мирјанима током 20-их и 30-их година ХХ века.²²

20 М. Е. Губоњин, *Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917-1943*, Москва 1994.

21 В. Цыпин, *История Русской Церкви 1917-1997*, Москва 1997; Дамаскин (Орловский), *Мученики, исповедники и подвижники благочестия Российской Православной Церкви XX столетия: жизнеописания и материалы к ним*, 1-7, Тверь 1992-2003.

22 *За Христа пострадавшие: имена на Русскую Православную Церковь – биографический справочник*, Москва 1997. У овом зборнику се налазе биографски подаци више од 4500

Паралелно са прикупљањем и критичком обрадом архивске грађе, сарадници Одељења за новију историју Руске цркве ПСТГУ објавили су велики број студија које се баве проблематиком овог периода.²³ Једна од главних тема тих радова јесте спор између заменика мјестобљуститеља и „десне опозиције“, у периоду после објављивања *Декларације*. Ова тема, која је деценијама била цензурисана у Московској патријаршији, у студијама проистеклим из ове средине сагледана је у различитим аспектима и расветљена на начин који је суштински рушио многе поставке из пређашњих „званичних верзија“. Примарно, учињен је значајан помак у сагледавању и вредновању делатности и канонске аргументације представника „десне опозиције“. Сумирајући резултате релевантних студија на ову тему, објављених у оквиру ПСТГУ, може се закључити да је на основу детаљне критичке анализе историјских извора установљено да је „десна црквена опозиција“ представљала широки унутарцрквени покрет који се супротставио црквеној политици заменика мјестобљуститеља митрополита Сергија која је, према виђењу „опозиционара“, била директно руковођена од комунистичке тајне полиције. Противници црквене политике митрополита Сергија су, према овим истраживањима, били истински настављачи правца светог патријарха Тихона јер су они били ти који су се чврсто држали прокламоване (од стране патријарха Тихона - прим. аут.) аполитичности Цркве у датим околностима.²⁴ Са еклисиолошке тачке гледишта, изузетно је важан закључак да архијереји који су се противили делатности митрополита Сергија нису покушали, нити су имали намеру, да створе паралелну црквену структуру.

пострадалих свештених лица, од којих су многи припадали „десној опозицији“.

23 Релевантни радови, који се баве комплексном проблематиком канонских спорова у Московској патријаршији 20-их и 30-их година XX века, у издању ПСТГУ, су следећи: А. В. Журавский, *Жизнь и деятельность митрополита Казанского и Свяжского Кирилла (Смирнова) в контексте исторических событий и церковных разделений XX века*, Москва 2000. (магистарска теза у припреми за објављивање); А. Мазырин, „Я иду только за Христом“ – митрополит Иосиф (Петровых), 1930 год, *Богословский сборник ПСТГУ*, 9 (2002), 376-424; О. Косик и А. Мазырин „Вслед за июльской Декларацией“, *Исто*, 297-322; О. Косик, „Совершается суд Божий над Церковью и народом русским“ – Архивные материалы к житию священномученика Дамаскина, епископа Стародубского (1877-1937), *Богословский сборник ПСТГУ*, 9,10, 2002, 323-375 и 432-449; А. Мазырин, „К вопросу о восстановлении церковно-административного единства между Св. Митрополитом Агафангелом (Преображенским) и митрополитом Серием (Страгородским) в 1928 г.“, *XIII ежегодная богословская конференция ПСТГУ – материалы*, Москва 2003, 258-277; Исти, *Высшие иерархи о преемстве власти в Русской православной Церкви в 1920-х – 1930-х годах*, Москва 2006; Исти, „Послание братьев – архиепископов Пахомия и Аверкия (Кедровых) об отношении к политике митрополита Сергия (Страгородского)“, *Вестник ПСТГУ*, 4:25 (2007), 137-168.

24 А. Мазырин, *Высшие иерархи о преемстве власти*, 398.

Питању историјско-канонске анализе и вредновања делатности заменика мјестобљуститеља митрополита Сергија (потоњег патријарха), у студијама *ПСТГУ* посвећена је посебна пажња. Најпре је потребно нагласити да је ово питање и даље деликатно за Московску патријаршију која се деценијама суочавала са оптужбама за „сергијанство“. Вредновати рад митрополита Сергија посредно значи вредновати рад највише јерархије Московске патријаршије у деценијама комунистичке владавине. Отуда не треба да чуди да и у савременој руској црквеној историографији постоје радикално супротстављена мишљења о овој теми. Студије које се објављују под окриљем *ПСТГУ* углавном теже критичком преиспитивању ранијих „званичних верзија“ о делатности митрополита Сергија. Са друге стране, и даље се појављују респектабилне студије које представљају апологију митрополита Сергија и одбрану поменутих „званичних верзија“.²⁵

Суштински изазов за савремену руску црквену историографију (и руско богословље уопште) поставила је канонизација значајног броја представника „десне црквене опозиције“. Већина ових светитеља била је кажњена одлукама Синода на челу са митрополитом Сергијем (забрана свештенодејства и предавање црквеном суду), а неки су оглашени расколницима. Како се може говорити о јединству Цркве (које је пројављено канонизацијом и присталица и противника црквене политике митрополита Сергија) у условима спорова, подела, црквених казни? Који је фактор одржао јединство Московске патријаршије у условима драматичне подељености епископата? Тај интегративни фактор је пронађен у личности светог Петра (Пољанског), митрополита крутицког и мјестобљуститеља московског патријарашког трона.²⁶ Подвиг овог светитеља (канонизован 2000. године), који је, намерно или не, био готово

25 Пример такве новије студије представља обиман зборник *Сѣраж Дома Госѣодня*, посвећен делатности митрополита Сергија, у издању московског Сретењског манастира, у коме се поред значајног архивског материјала налазе и расправе, које у сваком погледу правдају делатност заменика мјестобљуститеља. У том духу написан је и предговор зборника под насловом „Предстојатељ Цркве мученика“, а који је потписао патријарх московски и целе Русије Алексije II. - *Сѣраж Дома Госѣодня – ѡаѣриарх московский и всея Руси Сѣрий Сѣраѣородский*, Москва 2003.

26 Митрополит Петар је у завештању патријарха Тихона, које је обнародовано у дану његовог погребa 12. априла 1925. године, био означен као трећи кандидат за мјестобљуститеља. Имајући на уму да су прва два кандидата (митрополити казањски Кирил (Смирнов) и јарославски Агатангел (Преображењски)) била ухапшена, на ту дужност ступио је митрополит Петар. После хапшења 10. децембра 1925. године, све до мученичке смрти 1937. године, митрополит Петар је боравио у различитим комунистичким логорима. - Детаљније: В. Цыпин *История Русской Церкви*, IX, 126-136.

заборављен у Московској патријаршији током деценија комунистичке владавине, стављен је у фокус руске црквене историографије у првој деценији XXI века. Његов саможртвени подвиг није се огледао само у ношењу сопственог Крста кроз комунистичке гулаге и коначном личном страдању, већ и у исправном сагледавању сопствене улоге у очувању јединства Московске патријаршије. Управо због очувања јединства Цркве, он је годинама одбијао захтеве комунистичке тајне полиције да поднесе оставку на дужност мјестобљуститеља, за шта му је нуђена слобода, знајући да би прихватање таквог захтева водило Цркву у раскол.

Може се са правом констатовати да се главни резултат савремене руске црквене историографије огледа у потпуном сагледавању и правилном вредновању улоге мјестобљуститеља Петра као обједињујућег фактора Руске помесне цркве у трагичним годинама прогона, сукоба и подела.²⁷ Под његовим омофором очувано је канонско јединство епископата Московске патријаршије. Његово име помињали су на богослужењима и митрополит Сергије, као његов заменик, и архијереји који су се супротстављали Сергијевом курсу. Управо је верност мјестобљуститељу Петру била главни критеријум за канонизацију пострадалих архијереја, без обзира на то да ли су били у сукобу са митрополитом Сергијем или не.

Закључак: Питање односа између заменика мјестобљуститеља московског патријарашког трона митрополита Сергија и „десне црквене опозиције“ током 20-их и 30-их година XX века представља један од главних изазова за савремену руску црквеноисторијску науку. У суштини, ради се о изазову суочавања са вишедеценијском „званичном верзијом“ Московске патријаршије према којој су ствари посматране у релацији: законита црквена власт – расколници. Преиспитивање овог сложеног црквеноисторијског и канонског питања подразумева сагледавање свих аспеката ове трагичне епохе (ново *смутное время*) у историји Руске помесне цркве и правилно вредновање делатности и аргументације свих значајних актера овог спора. Врло је важно нагласити да је приступ овој проблематици дубоко еклисиолошки заснован јер је основни критеријум, на коме се базира већина најновијих истраживања, јединство Цркве. Другим речима, савремена истраживања,

27 Најновији релевантни радови о улози мјестобљуститеља Петра у очувању јединства Московске патријаршије су: Мазырин А. *Высшие иерархи о иреестиве власии*, 329-396; В. Воробьев, О. В. Косик Слово Местоблюстителя: „Письма Местоблюстителя священномученика митрополита Петра (Полянского) к митрополиту Сергию (Страгородскому)“ из Тобольской ссылки и люди, послужившие появлению этих документов, *Вестник ПСТГУ*, 3:32 (2009) 37-70.

посматрана у контексту канонизације руских новомученика и исповедника, као основно мерило према коме се равнају све анализе, узима суштински еклисиолошки критеријум – јединство Цркве. Управо у том контексту треба посматрати и ново сагледавање и вредновање улоге мјестобљуститеља Петра (Пољанског). Насупрот свим споровима унутар Московске патријаршије, у оквиру којих су се актери међусобно оптуживали за раскол, па чак и за јерес, у том смутном времену обједињујућу улогу је имао митрополит Петар. Сагледавање величине подвига овог свештеномученика, у контексту канонских спорова у Московској патријаршији током 20-их и 30-их година XX века, јесте кључни резултат савремене црквеноисторијске науке у Русији.

Резюме: Проблематика канонического спора между заместителем местоблюстителя московского патриаршего трона митрополитом Сергием (Страгородским) (впоследствии ставшим патриархом) и „правой церковной оппозицией“, имевшего место в 20-ые и 30-ые годы XX века, особенно актуализовалась после канонизации русских новомучеников и исповедников (в 2000 году), среди которых оказалось множество противников церковной политики митрополита Сергия. В предлагаемой работе подвергаются анализу новейшие результаты русской церковной историографии в исследовании данного вопроса. В частности, автор подчеркивает, что современная русская церковно-историческая наука всеохватывающе рассмотрела роль местоблюстителя московского патриаршего трона священномученика митрополита Петра (Полянского) как объединяющего фактора в епископате Московской патриархии на протяжении трагических лет страданий Русской Церкви и конфликтов в среде епископата.